

پیش معنوی

کاری از نشر نگاه معاصر

چاپ هشتم

راهی به رهایی

جستارهایی در عقلانیت و معنویت

مصطفی ملکیان

فهرست

- سخنی با خواننده / ۷
- تقریر حقیقت و تقلیل مرارت / ۹
- داده‌های وحیانی و یافته‌های انسانی / ۳۵
- تأملاتی چند در باب امکان و ضرورت اسلامی شدن دانشگاه / ۵۳
- علم دینی / ۸۱
- سخنی در چند و چون ارتباط اسلام و لیبرالیسم / ۹۳
- ارتداد / ۱۰۷
- مبانی نظری مدارا / ۱۱۳
- گفت و گوی تمدن‌ها: تجمل یا ضرورت فرهنگی / ۱۲۷
- ایمان / ۱۵۷
- شناخت در قرآن / ۱۷۳
- خود را بشناس / ۲۱۱
- دین و دینداری در جهان معاصر / ۲۳۳
- دفاع عقلانی از دین / ۲۵۱
- دین و عقلانیت / ۲۶۵
- انتظار بشر از دین / ۲۷۹
- تجربه دینی / ۳۱۳

- عرفان و جهانی شدن / ۳۳۱
- کلام در روزگار ما / ۳۳۹
- سنت و تجدد / ۳۵۵
- سنت‌گرایان / ۳۸۱
- نقد شووان بر فلسفه‌های جدید / ۴۱۹
- فلسفه فقه / ۴۴۷
- نماز / ۴۸۷
- درباره پژوهش در قرآن / ۴۹۱
- بایسته‌های پژوهشی قرآنی / ۴۹۵
- نمایه‌ها / ۵۰۵

سخنی با خواننده

کتابی که پیش‌روی خواننده گرامی است مجموعه‌ای فراهم آمده از ۲۵ نوشته است که، به استثنای دونوشته (با عناوین "نماز" و "درباره پژوهش در قرآن")، همگی، در جاهایی دیگر، انتشار یافته‌اند یا بزودی انتشار خواهند یافت. آنچه در کنار هم نشستن این مکتوبات را توجیه می‌تواند کرد این است که هر یک از آنها بر گوشه‌ای از مباحث "عقلانیت و معنویت" - پروژه‌ای که نگارنده هشت‌ساله‌ست توش و توانِ ناچیزِ خویش را در کارِ آن کرده است - پرتوی اندک می‌افکند.

بِحَدِّ و از سَرِ صدق بر این باورم که اگر راهی به رهایی باشد جز در جمع و تلفیق عقلانیت و معنویت و اداءِ حقِّ هر یک از این دو فضیلت بزرگ نیست. و امید می‌برم که کار در گره و، گره در کار نیفتد، و بزودی مکتوبی جامع‌تر، سامانمندتر، و مدققانه‌تر، در باب مؤلفه‌های هر یک از دو مقوله عقلانیت و معنویت، ضرورت جمع و تلفیق این دو، و لوازمی که جمع و تلفیق آنها در قلمروهای دین، اخلاق، عرفان، تعلیم و تربیت، حقوق، و سیاست دارد، پردازم و در معرض نظر و نقد ناقدانِ بصیر آورم.

از اکبر قنبری، مدیر سخت‌کوش و بلندهمت مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر، که اصرار او عزم مرا بر نشر این مجموعه جزم کرد، سپاس فراوان دارم و توفیق وی را در خدمت به فرهنگ این مرز و بوم از حضرت حق، خواستارم.

تقریر حقیقت و تقلیل مرارث* وجه اخلاقی و تراژیک زندگی روشنفکری

۱

سِر ویلیَم دیوید راس^۱، فیلسوف اخلاق انگلیسی (۱۸۷۷-۱۹۷۱)، هم در فلسفه اخلاق و وظیفه‌گروانه^۲ کانت نقاط قوت و نقاط ضعفی می‌دید، و هم در فلسفه اخلاق نتیجه‌گروانه^۳ بزرگترین معارضان کانت، یعنی فایده‌نگرانی مانند بنتام^۵ و میل^۶، از این رو، نه هیچ یک از این دو فلسفه اخلاق را یکسره رد می‌توانست کرد، و نه هیچ یک را یکسره قبول. به همین جهت، در صدد برآمد که سخنی نو بیاورد که نقاط قوت هر دو فلسفه اخلاق را داشته باشد و دستخوش نقاط ضعف هیچ یک از آنها نباشد.

در این مقال، غرض نه عرضه آراء و نظرات کانت و فایده‌نگران است، و نه ارائه نقاط قوت و ضعف این دو دسته از آراء و نظرات، از دیدگاه دیوید راس. غرض این مقال چیز دیگری است؛ اما برای حصول

*. نشر نخست در: آفتاب، سال دوم، شماره ۱۳، (اسفند ۱۳۸۰)، صص ۴۷-۴۴.

1. Sir William David Ross	2. deontologistic
3. consequentialistic	4. utilitarianist
5. Bentham	6. Mill

آن، ظاهراً چاره‌ای جز این نیست که، از باب مقدمه، نخست سخنِ نوِ راس، که به گمان خود وی نقاط قوت آراء و نظرات کانت و فایده‌نگران را جمع و تلفیق کرده است، آورده شود.

سخن راس، به اجمال هرچه تمامتر، این است که: همه ما آدمیان، از لحاظ اخلاقی، تعدادی وظایف در نگاه نخست (یا: وظایف فی بادی النظر)^۱ بر عهده داریم. وظیفه در نگاه نخست وظیفه‌ای است که، اگر (و این شرط بسیار مهم است) با وظیفه در نگاه نخست دیگری تعارض نیابد، باید، مطلقاً و بدون هیچ قید و شرطی، انجام گیرد. به تعبیر دیگر، وظیفه در نگاه نخست همان وظیفه مطلق و نامشروط کانت است که مقید به فقط یک قید و مشروط به فقط یک شرط شده است، و آن قید و شرط این است که با هیچ یک از سایر وظایف در نگاه نخست تعارض عملی نیابد. در مقام عمل، اگر وظیفه در نگاه نخست با هیچ وظیفه در نگاه نخست دیگری متعارض نشود باید همان وظیفه انجام گیرد و، در این صورت، وظیفه در نگاه نخست تبدیل به وظیفه واقعی (یا: فعلی، یا: فی مقام العمل)^۲ می‌شود؛ و اگر با وظیفه در نگاه نخست دیگری متعارض شود باید از میان آن دو وظیفه آن وظیفه‌ای که سنگینتر و مهمتر است انجام گیرد و دیگری وانهاده شود و، در این صورت، وظیفه در نگاه نخست مهمتر تبدیل به وظیفه واقعی می‌شود و وظیفه در نگاه نخست کم‌اهمیت از وصول به مرتبه وظیفه واقعی فرو می‌ماند.

راس، با تفکیک وظایف فی بادی النظر از وظایف فی مقام العمل، از دو نقطه ضعف عمده فلسفه اخلاق کانت اجتناب کرد: یکی اینکه کانت، چون پاره‌ای از انواع فعل، مانند قتل نفس، دروغ‌گویی، و خلف وعده، را

1. prima facie duties

2. actual duty

مطلقاً و در هر اوضاع و احوالی نادرست می‌دانست، ممنوعیتهایی را در ضمن قواعد نامشروط گنجانده که شهود اخلاقی و فهم عرفی ما برای آنها موارد استثنای قطعی قائل است، و دیگر اینکه وی دربارهٔ اوضاع و احوالی که در آنها وظایف آدمی با یکدیگر تعارض می‌یابند سخنی نداشت.

و اما این وظایف در نگاه نخست چیستند؟ راس از این وظایف فهرستی ششگانه ارائه می‌کند که در آن وظایف گذشته‌نگر^۱، یعنی وظایفی که ناشی از افعال قبلی خود شخص عامل یا اشخاص دیگراند، از وظایف آینده‌نگر^۲، یعنی وظایفی که سبب‌ساز آنها آثار و نتایج مثبتی است که در آینده بر اجرای آنها مترتب می‌شود، تفکیک شده‌اند.

وظایف گذشته‌نگر دو دسته‌اند:

(۱) وظایف گذشته‌نگر ناشی از افعال قبلی خود شخص عامل که عبارتند از: الف) التزام به وعده‌ها (یا قراردادهای و معاهدات یا سایر تعهدات) بی‌آنکه عامل از سر اراده و اختیار کرده است؛ ب) جبران افعال نادرستی که عامل در ارتباط با دیگران داشته است.

(۲) وظایف گذشته‌نگر ناشی از افعال قبلی اشخاص دیگر، یعنی انواع حقشناسی و سپاسگزاری.

اجرای وظایف گذشته‌نگر ممکن است آثار و نتایج مثبتی نیز در آینده داشته باشد، اما، به هر حال، الزامی بودن این وظایف ناشی از اوضاع و احوال سابق است، نه ناشی از آثار و نتایج مثبت لاحق.

وظایف آینده‌نگر چهار دسته‌اند:

(۳) نیکوکاری (یا: احسان)، یعنی ایجاد بیشترین خیر ذاتی ممکن.

1. past-looking

2. future-looking

کتابخانه
نشر نگاه معاصر

ISBN 964-93579-8-X

9 789649 357980